

Медико-правни проблеми на смъртта – понятие и установяване

1. Юридическото понятие за смърт

а) гранични състояния между живота и смъртта:

- *анабиозата*:

специфично състояние, при което жизнените процеси временно се прекратяват или се забавят до степен, при която липсва всякаква видима проява на живот, без обаче това да нарушава стабилността на биологичната система;

- *кома*:

която преминава през четири етапи: будна кома (*coma vigile*), изразяваща се в помрачение на съзнанието; лека кома, изразяваща се с леко разстройство на съзнанието без увреждания на вегетативните функции; дълбока кома, изразяваща се в пълно увреждане на съзнанието и наличие на значителни вегетативни нарушения; същинска кома (*coma caugus*), изразяваща се в състояние на привидна смърт, характеризиращо се с пълно изчезване на съзнанието и пълно изчерпване на вегетативните функции, при все още проявяващ се гръбначномозъчен автоматизъм;

- *летаргичният сън*:

състояние на патологичен сън с повече или по-малко изразено отслабване на физическите прояви на живота, с обездвиженост, със значително понижено обмяна и отслабване или отсъствие на реакции на звуковите, тактилните и болковите раздразнения;

- *заболявания*, водещи до нарушения в будността и съня:

сънна болест, епидемичен летаргичен енцефалит, синдром на периодическата псевдохиперсънност.

Общото между всички посочени случаи: липсата на съзнателен контрол върху тялото и отпадане на възможността за контрол върху начина на реагиране на тялото спрямо дразнителите на външната среда.

б) *видове смърт* в широк контекст

- *физическа* смърт:

- *биологична* (абсолютна) смърт, характерна единствено за биологичните организми:

- *социална* смърт:

- *психологична* смърт:

- *духовна* смърт или смърт на душата, поради извършването на грях.

- *клинична* смърт:

спиране на сърдечната и дихателната дейност, както и на рефлексивните реакции, но при запазване на метаболизма и на реакциите на тъканите. Ако клиничната смърт продължи повече от 5-8 минути настъпва аноксия на организма (пълна липса на кислород в тъканите),

което води и до мозъчна смърт;

- *мозъчна смърт*:

окончателно и необратимо състояние, при което мозъкът не функционира и мозъчните клетки не излъчват вълни, които да бъдат установени от медицинската апаратура.

- *юридическа* (гражданска) *смърт*:

прекръпява правосубектността на човека.

в) медицински критерии при т. нар. *класическа смърт*:

- *легално определение*:

трайно и необратимо прекръпяване на функциите на кръвообращението и дишането (чл. 5, т. 1 Наредба №14/2004);

- *начин на установяване*:

чрез физикален преглед, при който се проверява трайното наличие на всеки един от следните белези: палпаторна липса на пулс на двете каротидни артерии и двете бедрени артерии; аускултаторна липса на сърдечна дейност; липса на дихателни движения на диафрагмата и гръдния кош, установени при визуално наблюдение; липса на дишане при аускултация на гръдния кош двустранно;

чрез електрокардиографско изследване (ЕКГ) – може да се използва като допълнителен способ за потвърждаване липсата на електрическа сърдечна дейност. ЕКГ изследването обаче самостоятелно не е достатъчно условие за установяване на смъртта;

г) медицински критерии при *мозъчна смърт*:

- *легална дефиниция*:

трайно и необратимо спиране на всички функции на главния мозък при налична сърдечна дейност (чл. 5, т. 2 Наредба №14/2004)

- *начин на установяване*:

в лечебните заведения, в които се вземат органи, тъкани и клетки (в чийто предмет на дейност изрично е посочено вземането на органи, тъкани и клетки – посочено в разрешението за осъществяване на дейността или в удостоверението за регистрация);

от постоянно действаща комисия в състав от трима лекари, назначена от ръководителя на лечебното заведение след получаване на съгласие от директора на ИАТ. В състава на комисията се включват лекари с призната специалност по анестезиология и интензивно лечение, неврология, неврохирургия или рентгенология;

- *единодушно решение за започване на процедурата*:

установяването на мозъчната смърт започва с единодушно потвърждаване от комисията на наличието на следните обстоятелства:

установено и диагностицирано заболяване, травма или увреда на мозъка, изразено в степен и тежест, която може да доведе до трайно и необратимо прекръпяване на всички функции на главния мозък, включително и на функциите на мозъчния ствол;

дълбока, ареактивна кома, на изкуствена белодробна вентилация;

Не се пристъпва към процедура по установяване на мозъчна смърт в посочените от Наредба № 14/2004 случаи, наличната симптоматика при което е близка до медицинските критерии за смърт (първична хипотермия – ректална температура 32° С и по-ниска, признаци

на екзогенна интоксикация, признаци на ендогенна интоксикация, използване на миорелаксанти – чл. 10 Наредба № 14/2004);

- *основни клинични тестове*: установяването на мозъчната смърт става чрез извършване на клиничните тестове по приложение към Наредба № 14/2004;

- *допълнителен инструментален метод*:

като възможност: по време на клиничното наблюдение комисията може да използва и един от инструменталните методи, също посочени в приложение към Наредба № 14/2004;

задължително: използването на инструментален метод, потвърждаващ липсата на мозъчен кръвоток, се изисква задължително при установяване на смъртта на деца до навършване на 6-годишна възраст; при невъзможност да се извършат всички изискуеми от наредба № 14/2004 клинични тестове; както и при съмнения за въздействие на медикаменти или токсини, потискащи функцията на централната нервна система (ЦНС), както и миорелаксанти;

- *задължително ангиографско изследване*:

изисква се при съмнения за въздействие на медикаменти или токсини, потискащи функцията на централната нервна система (ЦНС), както и миорелаксанти;

- изискване за изтичането на *определен период от време*:

между провежданите наблюдения, тестове и изследвания (12 часа по чл. 12, ал. 1, т. 1 Наредба № 14/2004, 6 часа по чл. 12, ал. 1, т. 2, б. „б“ Наредба № 14/2004);

- *единодушно решение за установяване на мозъчната смърт*:

комисията установява мозъчната смърт с единодушно съгласие. В случай че някой от клиничните тестове или инструментален метод потвърди наличието на някаква мозъчна функция, нова процедура за установяване на смъртта като трайно и необратимо прекратяване на всички функции на главния мозък, включително и на функциите на мозъчния ствол, започва отначало след не по-малко от 12 часа;

момент на настъпване на смъртта е моментът на извършване на апнеичния тест (чл. 14 Наредба № 14/2004);

2. Констатиране на смъртта

2.1. Установяване на смъртта

а) компетентност:

- установяването на *смърт, настъпила извън лечебно заведение*: от лекар (няма изискване за притежаването на определена специалност), а при липса на лекар, от фелдшер;

- установяването на *смърт, настъпила в лечебно заведение*: от лекуващия лекар на починалото лице;

лекарят, отговарящ за лечението на починалото лице;

лекарят, извършващ ресусцитацията (чл. 7 Наредба № 14/2004: смърт в условията на кардио-пулмонална ресусцитация, се установява от лекаря, извършващ ресусцитацията. Когато ресусцитацията се осъществява от екип от лекари, смъртта се установява от неговия

ръководител, който взема решение за прекратяване на ресусцитацията);
патоанатом;
специалист по съдебна медицина, извършващ аутопсията или при съдебномедицинския преглед на тялото на починалия;

- установяване на *мозъчна смърт, настъпила в лечебно заведение*: от постоянно действаща комисия в състав от трима лекари;

- установяване на смърт на *погребано лице*: от съда по искане на прокурора или наследниците

- установяване на смърт на *група лица, чиито трупове не могат да се намерят или намерените не могат да се разпознаят*: от съда по искане на прокурора или наследниците

б) процедура при установяване на смъртта от медицински специалист:

- *фактическо установяване* на смъртта въз основа на посочени от Наредба № 14/2004 медицински критерии;

- *попълване на „Съобщение за смърт“*: в два екземпляра – когато смъртта е установена извън лечебно заведение от лекар или фелдшер; в три екземпляра – когато смъртта е установена в лечебно заведение от лекар.

- *изпращане* на един от екземплярите на „Съобщението за смърт“ на длъжностното лице по гражданското състояние в общината, на чиято територия е установена смъртта (когато смъртта е установена извън лечебното заведение) или на чиято територия е лечебното заведение (когато смъртта е установена в лечебно заведение). Наредба № 14/2004 не е уредила изрично на кое длъжностно лице трябва да се изпрати съобщението за смърт, но отговорът на този въпрос се съдържа в ЗГР. Съгласно чл. 35, ал. 1 ЗГР актовете за гражданско състояние се съставят от длъжностното лице по гражданското състояние в общината или кметството, на чиято територия са станали събитията. Когато няма данни на територията на коя община е станало събитието, се актът се съставя в общината или кметството, на чиято територия е установено събитието (чл. 35, ал. 2 ЗГР). Всъщност конкретизация на този принцип е разпоредбата на чл. 4, ал. 2 ЗГР, която посочва като адресат на съобщението за смърт длъжностното лице по местонахождението на лечебното заведение, в което е установена смъртта;

- *обявяването* на смъртта, установена в лечебно заведение, се извършва не от лекарят, който я е установил, а от ръководителя на заведението или от лице, на което със заповед е възложено това (чл. 55, ал. 2 ЗГР). Обявителят присъства при съставянето на акта за смърт;

- *съхраняване* на един от екземплярите на съобщението за смърт в създаден за целта регистър в лечебното заведение (когато смъртта е установена в лечебно заведение);

2.2. Удостоверяване на смъртта

а) компетентно лице:

Длъжностното лице по гражданско състояние или назначено от него друго длъжностно лице от общинската администрация, включително кмет на кметство,

- на чиято *територия е установена смъртта* (при съставяне на акт за смърт въз основа на съобщение за смърт);

- по *постоянния адрес на починалото лице* (при съставяне на акт за смърт въз основа на съдебно решение);

б) основание за съставяне на акт за смърт:

- *съобщение за смърт*

обявител при съставяне на акт за смърт може да бъде само дееспособно лице (чл. 36, ал. 2 ЗГР). Обявител на смъртта е ръководителят на лечебното заведение – когато смъртта е установена в лечебно заведение, или лекар/фелдшер, притежаващ медицинска квалификация – когато смъртта е установена извън лечебно заведение. Трудно мислима е хипотеза, при която някое от посочените лица са недееспособни. Обявителят присъства при съставянето на акта за смърт;

- *влязло в сила съдебно решение*

Акт за смърт на лице, което съдът с влязло в сила решение е обявил за умряло, се съставя от длъжностното лице по гражданското състояние в населеното място по постоянния адрес на обявения за умрял въз основа на препис от влязлото в сила решение. В този случай актът за смърт не се подписва от обявителя (чл. 59 ЗГР);

- въз основа на *преписи от акт, издаден от местен орган*, или на *акт, издаден в дипломатическото или консулското представителство* (когато липсва акт, издаден от местен орган):

задължение за предаване на акт, издаден от местен орган:

български гражданин, който е поискал от местен орган по гражданското състояние в чужбина съставянето на акт за гражданско състояние, е длъжен да се снабди със заверен препис или извлечение от съставения акт и не по-късно от шест месеца след съставянето му да го предаде или изпрати на българския дипломатически или консулски представител в тази страна, като същевременно му съобщи постоянния си адрес в Република България (чл. 70, ал. 1 ЗГР). Ако българският гражданин не е могъл да предаде или изпрати съставения от местен орган по гражданското състояние в чужбина акт на български дипломатически или консулски представител, той може да го представи направо на длъжностното лице по гражданското състояние в общината по постоянен адрес заедно с легализиран и заверен превод на български език (чл. 70 ЗГР);

задължение за събиране на информация и документи:

дипломатически или консулски представител на Република България в чужбина, който узнае, че в страната, където е акредитиран, е умрял български гражданин, но в 6-месечен срок не му е бил представен в представителството заверен препис или извлечение от съответния акт, се снабдява веднага служебно с необходимите документи. Преписите или извлеченията от актовете по гражданското състояние заедно с легализиран превод на български език, заверен по съответния ред, се изпращат в Министерството на външните работи на Република България за препращане по постоянния адрес на българския гражданин. Ако не е съставен акт от местните органи, дипломатическият или консулският представител в съответната страна изисква по официален път съставянето му, ако законите на страната допускат това (чл. 71 ЗГР)

задължение за изпращане на заверени преписи за съставяне на акт за смърт:

в срок три месеца от получаването на акт, издаден от местен орган, или след съставянето на акт в дипломатическото или консулското представителство съответният представител на Република България изпраща заверен препис в Министерството на външните работи на Република България. Получените в Министерството на външните работи служебни преписи се изпращат не по-късно от 15 дни след получаването им в общината по постоянния

адрес на починалия. Актът за гражданско състояние се съставя от длъжностното лице по гражданското състояние въз основа на получените от него преписи. Данните в акта се вписват без изменение въз основа на получения препис. Ако преписът не съдържа всички необходими данни, изисквани по ЗГР, се ползват данни от други документи на лицето или от регистъра на населението. При невъзможност да се попълнят всички данни в акта се вписват само наличните. При съществени различия в имената на лицата се представя документ за идентичност. Промяна на данните в представените документи се допуска по съдебен ред. След съставянето на акта за смърт при поискване или служебно длъжностното лице по гражданското състояние изпраща препис-извлечение от акта за смърт на Министерството на външните работи, което го препраща на дипломатическото или консулското представителство за връчване на заинтересуваните лица.

в) срок за съставяне на акта за смърт при смърт, настъпила на територията на РБ:

- актът за смърт се съставя въз основа на съобщение за смърт *не по-късно от 48 часа след настъпването* на смъртта (чл. 54, ал. 1 ЗГР);

- актът за смърт може да се състави и *след изтичането на 48 часа от настъпването* на смъртта:

без да е необходимо решение на съда за това, когато се наложи съдебномедицинско освидетелстване на трупа при условията на НПК. В този случай органите на съдебната власт, назначили съдебномедицинската експертиза, издават документ, удостоверяващ причината за забавянето (чл. 54, ал. 2 ЗГР);

без да е необходимо решение на съда, когато лицето е починало в чужбина, а трупът му е докаран в населеното място, когато към съпровождащите го документите не е приложен акт за смърт, съставен там, където тя е настъпила (чл. 57 ЗГР). В този случай длъжностното лице по гражданското състояние предоставя документи, съпровождащи трупа, на лечебно заведение, за да се установи причината за смъртта и да се издаде съобщение за смърт. Ако причината за смъртта не може да се установи, това се отбелязва в съобщението за смърт. Ако има съмнения за извършване на престъпление, може да бъде образувано наказателно производство, като във всички случаи, когато съществува съмнение относно причината на смъртта, назначаването на експертиза е задължително (арг. от чл. 144, ал. 2, т. 1 НПК);

само въз основа на влязло в сила решение на съда – в останалите случаи след изтичане на 48 часа от настъпването на смъртта, както и при установяване на смъртта на погребано без разрешение лице (чл. 56 ЗГР: длъжностното лице по гражданското състояние няма право по своя инициатива или по заявление на заинтересуваните лица да съставя акт за смърт на погребано без разрешение лице). В тези случаи се предявява установителен иск от съответното заинтересувано лице (случай на установителен иск за факт – чл. 124, ал. 4, изр. 2 ГПК). Този иск би трябвало да се заведе срещу наследниците на починалото лице пред районния съд по постоянния адрес на един от тях, по избор на ищеца;

само въз основа на влязло в сила съдебно решение – при смърт на група лица, чиито трупове не могат да се намерят или намерените не могат да се разпознаят, но е безспорно установено кои са лицата (чл. 58 ЗГР). В този случай кметът на общината, на чиято територия е настъпило събитие, или упълномощено от него длъжностно лице съставя протокол, който се изпраща в съответната районна прокуратура. Районният прокурор или наследниците на умрелите лица предявяват установителен иск пред съответния районен съд, който да постанови решение за съставянето на актове за смърт на тези лица;

г) актът за смърт:

- *правна същност:*

настъпването на смъртта се удостоверява чрез издаването на акт за смърт – констативен акт с доказателствена сила за отразените в него факти;

- *съдържание (по образец):*

място на съставяне на акта (област, община, населено място/район);

номер и дата на съставяне на акт;

дата на смъртта(ден, месец, година, час и минути);

място на смъртта (област, община, населено място или държава, ако не е в Република България, и къде е настъпила. В акта за смърт не се посочва обстоятелството, че смъртта е настъпила в място за лишаване от свобода);

причина за смъртта;

данни за починалото лице (имена, дата и място на раждане, ЕГН, възраст, пол, гражданство, семейно положение, постоянен адрес);

данни за родителите, ако са известни (имена, ЕГН, постоянен адрес);

документ, удостоверяващ смъртта (съобщение за смърт или съдебно решение);

обявител (имена, ЕГН, постоянен адрес);

длъжностно лице, съставило акта (имена, ЕГН и подпис);

бележки (допълнителна информация и последващи поправки).

2.3. Действия след удостоверяване на смъртта

а) разрешение за погребение:

Препис-извлечение от акта за смърт представлява разрешение за погребение и се издава безплатно (чл. 61, ал. 1 ЗГР).

б) предаване на документите за самоличност:

- при смърт на лице-*български гражданин:*

след изготвянето на акта за смърт длъжностното лице по гражданското състояние изпраща документа за самоличност на умрелия на най-близкото районно полицейско управление на Министерството на вътрешните работи;

- при смърт на *чужденец:*

при смърт на чужденец, който се погребва в Република България, длъжностното лице по гражданското състояние задържа всички документи за самоличност и документи за пътуване в чужбина, ако има такива. Тези документи и препис от акта за смърт се изпращат на най-близкото районно полицейско управление на Министерството на вътрешните работи.

при смърт на чужденец, чийто труп се изпраща в чужбина, длъжностното лице по гражданското състояние изпраща българския му документ за самоличност, ако притежава такъв, на най-близкото районно полицейско управление на Министерството на вътрешните работи. Всички други документи за самоличност, документи за пътуване в чужбина, ако има такива, и препис от акта за смърт се предават на лицата, които придружават трупа.

3. Правни последици от смъртта

3.1. Общи правни последици

а) материалноправни последици:

Например:

- *откриване на наследството* на починалото лице;
- прекратяване на всички *отношения*, в които починалият участва като страна с *оглед на личността*: прекратяване на брака, прекратяване на представителната власт на лицето, прекратяване на притежаваното от него вещно право на ползване, прекратяване на вземанията му във връзка със здравното и социалното осигуряване и пр.

б) процесуалноправни последици:

Например:

- подписането от лицето документи придобиват *достоверна дата* (чл. 181, ал. 1 ГПК);
- спиране на висящите пред съда *граждански производства* (чл. 229, ал. 1, т. 2 ГПК): възможност за продължаване от наследниците или прекратяване на производството (вж. също чл. 327 ГПК и чл. 328 ГПК – при продължаване на исковете за развод и унищожаване на брака);
- прекратяване на производството по *делата за оспорване на бащинство* при смърт на детето (чл. 335 ГПК). Лицето, посочено в акта за раждане на починалото дете, остава негов баща и в това си качество участва при разпределянето на неговото наследство;

3.2. Медико-правни последици

а) при смърт по чл. 5, т. 1 Наредба № 14/2004 („класическа“ смърт)

- вземане на *послесмъртни проби* за установяване на произход (чл. 333, ал. 4 ГПК): с оглед нуждите на правораздаването, когато това е необходимо за установяване на произход, съдът може да постанови вземането на необходимите послесмъртни проби освен в случаите, когато това е забранено със закон.

б) при смърт по чл. 5, т. 2 Наредба № 14/2004 (мозъчна смърт):

- *продължаване на мерките по интензивно лечение* в следните случаи (чл. 15 Наредба № 14/2004):

като средство за кондициониране на донора и органосъхраняваща терапия в случай на органно донорство (контролът върху органосъхраняващата терапия и кондиционирането на донора се поема от координатора по донорство);

с цел запазване на плода в случай на бременност – до достигане на такъв срок на бременността, който би гарантирал жизнеспособен плод (контролът върху терапията се поема от съответния клинически екип);

- възможност за послесмъртно вземане на органи, тъкани и клетки за целите на *трансплантацията*:

вземане на органи, тъкани и клетки с цел трансплантация може да се извърши от човешки труп, след като смъртта е установена съгласно медицинските критерии и ред, определени с Наредба № 14/2004 (чл. 18 ЗТОТК).

4. Евтаназия

а) определение:

- *умъртвяване* на неизлечимо или терминално болен пациент с цел предотвратяване на неговите продължителни страдания с оглед неизбежното настъпване на смъртта.

- *разграничение* от:

асистираното самоубийство – подпомагане на пациента да сложи край на живота си чрез осигуряване на средства и знание за това;

терминалното седиране – комбиниране на медикаментозно предизвикан дълбок сън и спиране на всякакво друго лечение, освен симптоматично;

двоен ефект от лечението – прилагане на лечение за намаляване на болките на умирацията, което като своя странична последица може да ускори настъпването на смъртта;

б) видове:

- *медицинска* евтаназия:

в случаите, в които умъртвяването се извършва от лекар, евтаназията се обозначава като медицинска евтаназия;

Като терминално болни се посочват тези пациенти, „чийто здравен статус може единствено да се влошава вследствие на нелечима болест или малформация, смъртта е предстояща, неизбежна и медицинската помощ се изразява само в палиативни грижи за облекчаване на страданието.”

- *недоброволна* евтаназия:

извършва се независимо от волята на пациента: когато волята на пациента не може да бъде установена при кърмаче с малформации или увреден мозък; при дете със заболяване, което води до скорошна смърт; при пациент в кома или в трайно вегетативно състояние; при хора с деменция; при пациент с нелечимо психиатрично заболяване или разстройство на личността.

в) отношение на българския законодател:

- на територията на Република България *не се прилага евтаназия* (чл. 97 ЗЗ).

Закон за гражданската регистрация – ЗГР

Наредба № 14 от 15 април 2004 г. за медицинските критерии и реда на установяване на смърт – Наредба № 14/2004